

Z historie a současnosti univerzity

Obnovení činnosti Masarykovy univerzity v roce 1945

JIRÍ PULEC

Dne 12. dubna 1945, pouhé dva týdny před osvobozením města, zahynul při náletu na Brno profesor občanského práva na Masarykově univerzitě Jaromír Sedláček. Ani on však nebyl poslední obětí války a okupace z řad učitelů a zaměstnanců univerzity. Ještě několik dní po skončení války, 18. května 1945 zemřel v pražské nemocnici Na Bulovce profesor hudební vědy Vladimír Helfert na skvrnitý tyf, jímž se nakazil v koncentračním táboře. Dlouhé byly seznamy zemřelých v době okupace, z nichž většina zahynula přímou nacistickou perzekucí na popravištích a v koncentračních táborech, které předčítali děkanové jednotlivých fakult na celouniverzitní tryzně pořádané 22. listopadu 1945 v Auditoriu maximu na Právnické fakultě. Nacistickou represí byla Masarykova univerzita postižena snad nejvíce ze všech českých vysokých škol, což do jisté míry patrně souviselo s jejím obtížným a exponovaným postavením ve městě s významnou německou menšinou. Přímá perzekuce zaměstnanců Masarykovy univerzity započala už 1. září 1939, když v rámci policejní akce Albrecht der Erste byla zatčena celá řada významných členů její akademické obce. Tehdy ještě měla internace zpravidla krátké trvání. Ale již v listopadu 1939, v rámci zásahu gestapa proti zemskému civilnímu vedení Obrany národa byli zatčeni profesori Filozofické fakulty muzikolog Vladimír Helfert a pedagog Jan Uher, z nichž ani jeden se už ke své práci na univerzitě nikdy nevrátil. Zvláště temné období v historii univerzity nastalo po jmenování Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941. Dne 30. září téhož roku byl v Kounicových kolejích za-

Vladimír Groh, první oběť
nacistické perzekuce z řad profesorů
Masarykovy univerzity

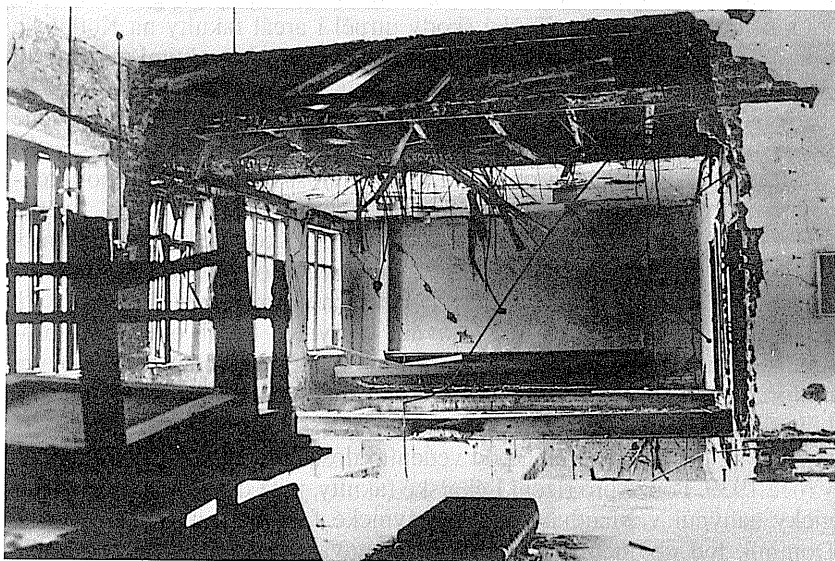
střelen profesor Filozofické fakulty Vladimír Groh jako jedna z prvních obětí stanného práva v Brně. Na podzim 1941 proběhlo v řadách akademické obce Masarykovy univerzity rozsáhlé zatýkání, které postihlo učitele i další zaměstnance všech fakult. Převážná část zatčených byla internována ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Mauthausenu, v němž velká většina z nich zahynula. Zvláště tragickým dnem pro Masarykovu univerzitu se stal 7. květen 1942, kdy bylo v Mauthausenu popraveno šest profesorů a asistentů Lékařské a Přírodovědecké fakulty. V roce 1942 míra represe okupační moci proti Masarykově univerzitě vrcholila a členové její akademické obce neumírali pouze v Mauthausenu. Dne 5. června ukončily výstřely popravčí čety na střelnici v Praze-Kobyliších život profesora dějin českého práva Bohumila Baxy a krvavou tečkou za tragickým rokem 1942 se stala dne 27. října poprava profesora Jana Uhra v Berlíně-Plötzensee. Bilance popravených a umučených profesorů Masarykovy univerzity je mimořádně tragická. Postiženy byly všechny fakulty, nejvíce Přírodovědecká fakulta, která tímto způsobem ztratila šest svých profesorů, což byla plná čtvrtina členů jejího profesorského sboru z roku 1939. Decimovány byly i profesorské sbory ostatních fakult, ve kterých se ztráty pohybovaly v rozmezí od 8 do 12 procent. Nacistický teror zasáhl i studenty univerzity, z nichž řada také položila život v domácím a zahraničním odboji.

V listopadu 1939 byla činnost Masarykovy univerzity, stejně jako ostatních českých vysokých škol, přerušena. Cílem okupantů však nebylo pou-

Přírodovědecká fakulta v roce 1945

hé uzavření vysokých škol na tři roky, které bylo oficiálně deklarováno ve vyhlášce ze 17. listopadu, ale přímo jejich likvidace. „Die Universität ist als nicht bestehend zu betrachten,“ tak údajně zněl interní pokyn říšského protektora sdělený zástupcům univerzity ve chvílích jejího uzavření na Zemském úřadě a v duchu této směrnice také úřední místa vůči uzavřené univerzitě postupovala. Přerušena byla nejen její pedagogická činnost, ale v průběhu válečných let došlo k postupnému uzavírání všech vědeckých a odborných pracovišť univerzity, tedy i těch, jež byla po 17. listopadu ponechána v provozu z důvodu veřejného zájmu. Jako poslední přišla na řadu pracoviště Lékařské fakulty, jejíž kliniky byly v roce 1943 převedeny do správy Zemské nemocnice v Brně jako její oddělení a poslední tři do té doby otevřené ústavy fakulty byly v průběhu let 1943 a 1944 včleněny do Zdravotního ústavu Protektorátu Čechy a Morava. Roku v ruce s uzavíráním univerzitních pracovišť šla i radikální redukce počtu zaměstnanců uzavřené univerzity. Na sklonku války nezůstal v jejím svazku ani jeden pedagogický či vědecký pracovník. Zatímco některé jiné vysoké školy zůstaly v podstatě organickými celky řízenými posledními zvolenými rektory, v čele torza brněnské univerzity stál od ledna 1942, kdy byl penzionován prorektor Josef Podpěra, pouhý rektorátní komisař Stanislav Zháněl. Právní kontinuitu univerzity udržovala tzv. Abwicklungsstelle der Tschechischen Universität in Brünn, která vznikla spojením zbytků děkanátů všech fakult a rektorátu (včetně kvestury). Tento úřad na konci války zaměstnával pouze jedenáct úředníků a uklízeček. Takřka všechny univerzit-

Filozofická fakulta v roce 1945

Václav Neumann,
první poválečný rektor
Masarykovy univerzity

ní budovy sloužily za války jiným účelům než školským. Jedinou výjimkou byl areál Přírodovědecké fakulty na Kotlářské ulici, který sice v listopadu 1939 zabraly oddíly SS, avšak následně jej propůjčily do užívání brněnské německé technice. Budova Právnické fakulty se stala sídlem řídicí úřadovny gestapa pro Moravu a Slezsko, v letech 1941 a 1942 v ní také zasedal stanný soud. Areál teoretických ústavů Lékařské fakulty na Úvoze byl za války dán k dispozici hitlerjugend a v budovách Filozofické fakulty sídlil oberlandrat. Ve většině těchto budov byly za války realizovány poměrně rozsáhlé stavební úpravy pro potřeby nových uživatelů, které potom vážně komplikovaly opětovné využití těchto objektů pro školské potřeby. Řada budov byla také vážně poškozena le-

teckým bombardováním. Zcela zničena byla budova Přírodovědecké fakulty na Kounicově ulici č. 38, v níž před válkou sídlily geografické ústavy a ústav antropologie. Těžké škody utrpěl i areál fakulty na Kotlářské ulici, kde byly velmi vážně poškozeny tři pavilony. Leteckými útoky byly poničeny i budovy Filozofické fakulty. Výbuchem muničního skladu na ulici Veveří a v průběhu osvobozovacích bojů v dubnu 1945 utrpěla značné škody i budova Právnické fakulty.

Masaryková univerzita obnovila svou činnost bezprostředně po ukončení bojů ve městě. První poválečná volba rektora se konala už 18. května 1945. Na shromáždění, které se konalo v silně poškozené budově Právnické fakulty, chyběl nejen poslední předválečný rektor Masarykovy univerzity Arne Novák, který zemřel v pohnutých listopadových dnech roku 1939, ale také nejvyšší její představitel v prvních letech okupace – prorektor Josef Podpěra, v té době neprávem obviněný z kolaborace. Novým rektorem byl jednohlasně zvolen profesor patologické anatomie na Lékařské fakultě Václav Neumann. Profesorské sbory fakult se začaly scházet už počátkem května pod vedením dosavadních děkanů zvolených v roce 1939. Pouze pro řízení Lékařské fakulty, jejíž děkan Jan Florian tragicky zahynul v Mauthausenu, a Právnické fakulty, jejíž děkan Rudolf Dominik byl obviněn z kolaborace, jmenoval Národní výbor pro Velké Brno své pověřence. Volba nových děkanů se uskutečnila na všech fakultách univerzity už v průběhu měsíce května. Na Právnické fakultě se jim

stal dosavadní pověřenec národního výboru profesor František Čáda a na Filozofické fakultě zůstal ve funkci její dosavadní děkan Bohuslav Havránek. Pro opětovnou volbu děkana z roku 1939 Josefa Frejky se vyslovil i profesorský sbor Přírodovědecké fakulty. Jeho volbu však ministerstvo školství nerespektovalo a svým rozhodnutím z 20. května jmenovalo do funkce děkana Bohuslava Hostinského. Stejně pochodil i profesorský sbor Lékařské fakulty, který si za děkana vybral profesora Františka Berku. Dne 4. června se však na zasedání sboru dostavil vzápětí po svém návratu z koncentračního tábora profesor Josef Podlaha, který oznámil, že byl ministrem školství Zdeňkem Nejedlým určen do funkce děkana. Profesorský sbor se souhlasem dříve zvoleného děkana Františka Berky toto jmenování uznal a do čela fakulty tak nastoupil Josef Podlaha. Nesouhlas ministerstva s volbou děkana na Přírodovědecké a Lékařské fakultě měl sice oporu v tehdy platném zákoně o organizaci úřadů akademických z roku 1873, přesto šlo o postup zcela neobvyklý, který předznamenával nadcházející epochu, kdy se zásahy státní moci do autonomie vysokých škol stávaly pravidlem.

Požadavek široké veřejnosti, aby vysoké školy co nejdříve otevřely své brány pro studenty, stavěl nové vedení Masarykovy univerzity před obtížně řešitelné úkoly. Profesorské sbory prořídly za války nejen nacistickou perzekucí, ale také přirozenými úmrtími. Situaci komplikovala i skutečnost, že univerzita právě ve čtyřicátých letech dospívala do fáze generační obměny svých profesorských sborů. Profesori, kteří byli na ni jmenováni na počátku její existence zhruba ve věku kolem čtyřiceti let, pozvolna překračovali důchodový věk, přičemž po celých šest válečných let nemohly probíhat žádné habilitace ani profesorská řízení. Univerzitu oslabil i poválečné odchody jejích profesorů na jiné vysoké školy. Na Univerzitu Karlovu zamířila většina profesorů, kteří přišli na Masarykovu univerzitu na přelomu let 1938 a 1939 z bratislavské univerzity, odkud byli vyhnáni po vyhlášení autonomie Slovenska. Záhy je následovali i někteří „kmenoví“ učitelé univerzity, z Filozofické fakulty například i úřadující děkan Bohuslav Havránek, jehož v září ve funkci nahradil Josef Ludvík Fischer. I ten však po celém roce z univerzity odešel, tentokrát na nově vznikající olomouckou univerzitu, jejímž se stal prvním rektorem. Nejtíživější personální situace vznikla v létě 1945 na Právnické fakultě, z níž tehdy odešel i její spoluzakladatel Karel Engliš. Jako jedině z Masarykovy univerzity se Právnické fakulty vážněji dotkla poválečná „očista veřejného života od kolaborantů, zrádců a fašistických živilů“. Suspendování a trestně stíhání byli tři její profesori, mezi nimi i Jaroslav Krejčí, předseda protektorátní vlády v letech 1942-1945, jednomu dalšímu profesorovi byla pozastavena činnost. Na prahu léta 1945 tak torzo profesorského sboru fakulty tvořili pouze dva řádní profesori, František Čáda a František Weyr, a tři mimořádní, z nichž ovšem Jaroslav Stránský a Adolf Procházka byli členy vlády a na fakultě pedagogicky působit ne-

mohli. Proto bylo již v červnu 1945 jmenováno šest nových profesorů a poměrně už konsolidovaný fakultní sbor ještě do konce roku doplnili dva profesori mimořádní. Urychlená jmenování nových profesorů byla cestou k zacelení mezer také v profesorských sborech ostatních fakult. Kruté válečné ztráty v profesorském sboru Přírodovědecké fakulty v podstatné míře nahradilo jmenování deseti profesorů už v roce 1945. Také na Lékařské fakultě proběhlo v témže roce úspěšně deset profesorských řízení a devět nových profesorů bylo do konce roku jmenováno na Filozofické fakultě. Mimořádně zvýšený počet jmenovacích řízení profesorů a také habilitací na fakultách Masarykovy univerzity v roce 1945, ačkoliv byl stimulován aktuálními potřebami, neznamenal snížení odborných nároků na tehdy probíhající habilitace a profesury. Celá řada nově jmenovaných profesorů a docentů by dosáhla svých hodností mnohem dříve, kdyby jim v tom nezabránilo uzavření vysokých škol. Velká většina z nich byli odchovanci Masarykovy univerzity, což svědčí o vysoké úrovni vědecké a pedagogické práce na univerzitě v prvních dvaceti letech její existence.

Nezbytným předpokladem obnovení plného provozu školy po válce se stala také restituce univerzitních budov a jejich vybavení, které bylo často rozchváceno či zničeno. Okamžitému využití budov bránil nejen jejich havarijní stav, ale často i poválečné obsazení těchto objektů jinými uživateli. Budovu Právnické fakulty se bezprostředně po skončení války chystalo zabrat pro sebe velení sovětské armády a jen včasným zásahem pověřence národního výboru pro fakultu Františka Čády se tomu podařilo zabránit. Podobné štěstí ovšem neměla Lékařská fakulta. Zemská nemocnice v Brně, která byla sídlem takřka celé klinické části fakulty, byla už 26. dubna 1945 obsazena sovětským vojenským lazaretem a o jejím uvolnění se muselo jednat až na úrovni vlády. V budovách teoretických ústavů fakulty na Úvoze zřídilo sovětské velení zajatecký tábor. Ani v případě jejich uvolnění by technický stav budov brzké zahájení výuky neumožňoval. Fakulta se proto orientovala na získání budov zrušené německé techniky, jež byly po válce přiděleny jejímu českému protějšku. Dne 5. června došlo k dohodě mezi rektory univerzity a techniky V. Neumannem a J. Syříštem, podle níž technika souhlasila s přidělením všech tří budov bývalé německé techniky univerzitě náhradou za areál teoretických ústavů Lékařské fakulty na Úvoze. Technice navíc zůstaly v užívání všechny laboratoře v suterénu a přízemí budovy na Joštově ulici. Dohoda, třebaže s ní vyslovil souhlas jak Zemský národní výbor, tak i ministerstvo školství, nebyla v praxi příliš respektována. Do hry vstoupilo ministerstvo dopravy, které si nechalo přidělit budovy na Úvoze pro potřeby ředitelství drah. To, přestože rozhodnutí dislokační komise ZNV bylo velice sporné, dalo bezprostředně po uvolnění objektů sovětskou armádou v prosinci 1945 obsadit celý areál železniční milicí. V důsledku tohoto vývoje se nenaplnilo ustanovení dohody mezi rektory univerzity a techniky, které hovořilo o uvolnění prostor v budově na Joštově ulici. Ještě na konci roku 1949 v ní sídlilo deset ústa-

vů techniky. Tato situace zatěžovala vztahy mezi oběma vysokými škola-
mi a nezřídka vedla i k otevřeným konfliktům. Také o uvolnění budovy na
Komenského náměstí musela Lékařská fakulta v létě 1945 svádět boj, pro-
tože v ní byl tehdy umístěn letecký pluk československé armády. Přírodo-
vědecká fakulta, jejíž areál byl za války těžce poškozen, dostala náhradou
za zničenou budovu na Kounicově ulici objekt bývalé Masaryk-Volks-
hochschule na Janáčkově náměstí, o který se však vzápětí dostala do spo-
ru s Ústřední radou odborů. Budovu Filozofické fakulty na Falkenstei-
nerově (dnes Gorkého) ulici č. 14 po válce obsadil Okresní národní výbor
Brno-venkov a jejího uvolnění se fakulta dlouho domáhala marně, což
značně komplikovalo její činnost. Prostorovou situaci fakulty poněkud
zlepšilo až přidělení budovy Falkensteinerova 13 v roce 1946.

Počátkem června 1945 oznámilo ministerstvo školství v tisku a rozhla-
se, že činnost českých vysokých škol se obnovuje zásadně dnem 1. června
1945. Zároveň přislíbilo, že v době co nejdříve bude zahájena výuka v mi-
mořádném letním semestru. Původně byl tento semestr určen výhradně pro
posluchače, kteří své vysokoškolské studium zahájili už před 17. listopa-
dem 1939. Na základě požadavků veřejnosti však byly nakonec vysoké
školy už v letním semestru otevřeny pro všechny zájemce, tedy i pro ab-
solventy válečných maturitních ročníků. Poválečná výuka na všech čty-
řech fakultách Masarykovy univerzity byla zahájena už v první polovině
června 1945. Do mimořádného letního semestru 1945 se na univerzitě za-
psalo 4 793 posluchačů, takřka o 45 procent více než v zimním semestru
1939-1940 (3308 posluchačů). Tento trend pokračoval i v dalších letech
a kulminoval ve studijním roce 1947-1948, kdy se na univerzitu zapsalo
takřka 7 100 posluchačů. Mimořádný příliv posluchačů byl přímým dů-
sledkem šestiletého uzavření vysokých škol, dílčím způsobem však k ně-
mu přispělo i zrušení poplatků za studium z července 1945. To se mělo pů-
vodně vztahovat pouze na mimořádný letní semestr 1945, jeho platnost
byla ale automaticky prodlužována do dalších semestrů. Dramaticky rostoucí
počet posluchačů vyvolal téměř okamžitě úvahy o nutnosti regulovat
přijímání na vysoké školy. S tímto požadavkem se posléze ztotožnil i nej-
reprezentativnější orgán vysokých škol, Rektorská rada (obdobu dnešní
České konference rektorů). V roce 1947 předložila skupina poslanců na-
příč politickým spektrem návrh zákona o přijímacím řízení na vysoké ško-
ly, který počítal se zavedením výběrového přijímacího řízení a tzv. zku-
šebního roku. Zákon tehdy přijat nebyl a výběrové řízení, v němž se ovšem
oproti původním záměrům uplatnila politická kritéria, bylo zavedeno tepr-
ve po únoru 1948.

Studenti, kteří přicházeli na Masarykovu univerzitu v roce 1945, muse-
li se potýkat s celou řadou obtíží. Dopravní infrastruktura země byla poru-
šena, ve městě poškozeném při přechodu fronty chyběly ubytovací kapa-
city. V Kounicových kolejích, které za války prosluly jako vězení gestapa
a popraviště, byl bezprostředně po válce zřízen internační tábor pro provi-

nilé Němce a kolaboranty. Teprve počátkem roku 1946 se do nich mohli opět nastěhovat první studenti. Jen krátce předtím, v prosinci 1945 byl otevřen ženský internát Kounicových kolejí v Mučednické ulici. Do té doby sloužilo pro ubytování studentů pouze šest malých kolejí, jejichž celková kapacita byla zhruba 430 lůžek. Teprve od letního semestru 1945-1946 byla pro stravování studentů k dispozici Akademická menza v Kounicově paláci, v němž byly za války kanceláře NSDAP a který po válce obsadila československá armáda. Proto byla v létě 1945 zřízena provizorní menza v restauraci Stadion na Kounicově ulici, která však svou kapacitou ani zdaleka nestačila potřebám.

Věková struktura studentů, kteří se v roce 1945 zapisovali ke studiu, byla zcela atypická. V roce 1946 byla například celá čtvrtina posluchačů Masarykovy univerzity starších 26 let, což souviselo s šestiletým uzavřením vysokých škol. Proto také řada posluchačů studovala „in absentia“, tedy při zaměstnání. To byl ovšem vážný problém, protože studijní literatury byl velký nedostatek. Výuku komplikoval havarijní stav řady poslucháren, které se dařilo uvádět alespoň do nouzového provozu jen za obětavé pomoci studentů a zaměstnanců univerzity. Ještě v sychravém podzimu roku 1945 byla okna některých poslucháren nezasklena a do místností zatékalo. Stopy války a okupace byly dlouho patrné na každém kroku. Přesto se Masarykova univerzita pozvolna vracela ke každodennímu životu. Například na Právnické fakultě ukončilo promoci své studium do konce roku

Jedna z prvních poválečných promocií v Auditoriu maximu na Právnické fakultě

1945 celkem 499 posluchačů a na Lékařské fakultě bylo ve stejném období promováno 412 nových lékařů. Na přírodovědecké fakultě bylo už 1. prosince 1945 nově otevřeno farmaceutické studium.

Těžké období nacistické okupace překonala Masarykova univerzita se ctí a způsob, jakým se po válce v krátké době vyrovnala s těžkými ztrátami lidskými i materiálními, ji opravňoval k optimistickému pohledu do budoucna. Jen skutečně jasnozřiví duchové mohli tehdy postřehnout možná úskalí dalšího vývoje. „Žádným nátlakem zvenčí nelze vyvracet teorie,“ varoval děkan Filozofické fakulty J. L. Fischer v projevu při slavnostním zahájení přednášek na fakultě 5. listopadu 1945, „žádným nátlakem zvenčí nelze je vnucovat. Na své nejvlastnější půdě je věda naprosto svrchovaná, to znamená: jen ona sama může nad sebou samou vynášet soud. Jen za tohoto předpokladu je také věda jako věda vůbec možná. Zbaviti ji této svrchovanosti, znamená odníti jí její živnou půdu, s nezbytným důsledkem, že zároveň s tím byla zabrzděna jakákoliv možnost kulturního růstu.“

Redakci Universitas došlo

ANNUAL REPORT 2003. Masaryk University in Brno, 2004

FYZIKOGEOGRAFICKÝ SBORNÍK 2. Kulturní krajina. Příspěvky z 21. výroční konference Fyzicogeografické sekce České geografické společnosti konané 16. a 17. února 2004 v Brně. Ed. Vladimír Herber. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Kapitoly ze sportu. Aleš Sekot (ed.), Marie Blahutková, Šárka Dvořáková, Martin Sebera. Masarykova univerzita v Brně, 2004

K poctě Vladimíru Podhorskému. Editoři: Eliška Kazdová, Zdeněk Měřínský, Klára Šabatová. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Linhartová, Věra: Po spirále času. K 85. výročí Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Muzea v procesu transformace. Mezinárodní konference 24. - 26. listopadu 2003, Brno, Technické muzeum. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Rabušicová Milada, Šedová Klára, Trnková Kateřina, Čiháček Vlastimil: Škola a (versus) rodina. Masarykova univerzita v Brně, 2004

RENCONTRES FRANÇAISES - BRNO 2003. Adres du 6 séminaire international d'études doctorales Brno, 5-8 février 2003. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada klasická. N 9. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Skripta. FACULTATIS SCIENTIARUM NATURALIUM UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS. GEOLOGY. 14th Conference on Upper Tertiary, September 23-24, 2004, VOLUME 32-32/2001-2002. Ed. Václav Vávra. Masaryk University, Brno, 2004

Sport a kvalita života. Kolektiv autorů. Soubor referátů z mezinárodní konference konané 11. a 12. 11. 2004 na Fakultě sportovních studií MU v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Strecková Yvonne a kol. Faktory efektivnosti fungování veřejného sektoru a obecné poznatky o vlivu řízení veřejného sektoru na rozvoj regionů. Masarykova univerzita Brno, 2005

Šelešovský Jan, Bakoš Eduard a kol.: Slovník veřejných financí. Masarykova univerzita v Brně, 2004